

KLEBELSBERG KUNÓ GRÓF: A HÁBORÚ UTÁNI MAGYAR TUDOMÁNPOLITIKA

háború utáni magyar kultúrpolitika két alapgondolaton épül, úgymint: 1. emelni iparkodik a nemzet nagy tömegeinek értelmi szintjét: e célt szolgálja az új népiskolai és. polgári iskolai törvény (az 1926. évi XII: t. c. 2. gondoskodni kíván arról, hogy a kultúra minden ágában olyan szakemberek álljanak a nemzet rendelkezésére, akik az ország nagy kulturális, közgazdasági, közegészségügyi és technikai feladatait alapos készséggel és kellő hozzáértéssel tudják megoldani. Ezt az utóbbi célt törekszik megvalósítani a tudománypolitika, amelynek éppen e cél érdekében legsürgősebb programmpontja volt a tudományos élet fő gócpontjainak, az egyetemeknek a kiépítése.

AZ EGYETEMEK

A középkorban a magyar uralkodók 3 egyetemet alapítottak, amelyek azonban nem tudtak maradandó gyökeret verni. A nagy vallási mozgalmak idején, 1635-ben, az ellenreformáció létesítette ma fennálló legrégebbi egyetemünket. Pázmány Péter kardinális, esztergomi érsek alapította Nagyszombatban teológiai és bölcsészeti karral. Lósy és Lip-pay érsek alapítványából 1667-ben jogi karral bővült ki, míg Mária

Terézia 1769-ben orvosi kart csatolt hozzá és az így teljessé vált egyetemet 1777-ben Budára helyezte át. A Pestre való átköltözés II. József alatt történt. Az 1848. évi XIX. t.-c. az egyetemet a közoktatásügyi miniszter hatósága alá rendelte. Mai szervezete visszanyúlik az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól 1849-ben kiadott szabályzatra. 1921-ben az egyetem felvette alapítójának nevét: Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. Az egyetemnek jelentékeny saját vagyona van, mely régebben fenntartására is elegendő volt. Magyarországi birtoka jelenleg 5465 kat. hold mezőgazdasági s 9331 kat. hold erdőbirtokból áll. Ezenkívül egy nagy bérház, nyomda, s nagyszámú értékpapír van tulajdonában. Az egyetemnek azokra a birtokaira, amelyek a felvidéken vannak, a csehszlovák állam tette rá a kezét. (1974 kat. hold mezőgazdasági, 13.759 kat. hold erdőbirtok.)

A szegedi, volt kolozsvári illetőleg erdélyi egyetemnek a története tulajdonkép a János Zsigmond által 1560-ban Gyulafehérvárott alapított főiskolára megy vissza. Utána 1581-ben Báthory István Kolozsvárott a jezsuiták vezetése alatt szervez főiskolát, majd Bethlen Gábor Gyulafehérvárott 1622-ben református akadémiát alapított. Kolozsvárott 1698-ban ismét a jezsuiták alapítanak egyetemet, amely azonban a rend feloszlata után megszűnt. Végre az 1872. évi XIX. t.-c. Kolozsvárott egy 1. jog- és államtudományi, 2. orvosi, 3. bölcsészet-nyelv- és történettudományi, 4. matematika és természettudományi karokból álló tudományegyetemet alapít, amely nevét 1881-ben Ferenc József királyról nyerte. Ennek a fokozatosan, mintaszerűen kiépített s kitűnően felszerelt egyetemnek 1906-ban már két és félezer hallgatója volt. Az egyetem 1918 december 24-én Kolozsvár megszállásával román kézre került, akik 1920-ban, mint erdélyi román egyetemet, ünnepélyes formák között újból megnyitják. A régi magyar egyetem tanárai, akiket a románok kiutasítottak, egy ideig Budapesten együttesen tartották előadásukat a Pozsonyból szintén száműzött egyetemmel, míg az 1921. évi XXV. t.-c. a kolozsvári egyetemet Szegedre, a pozsonyit pedig Pécsre helyezte.

A budapesti egyetem jogi és orvosi karának túlsúlyossága miatt már pár évvel a kolozsvári egyetem megalapítása után felmerült egy harmadik egyetem alapításának kérdése. Nagyobb vidéki városaink évtizedeken át versengtek az új egyetemért. Végre az 1912. évi XXXVI. t.-c. két új egyetemnek a felállítását rendeli el *Pozsonyban* és *Debrecenben* azzal a megokolással, hogy egyrészt a magyar tudományos és szellemi élet gyarapítása, a nemzeti kultúra decentralizációja, másrészt pedig a pesti egyetem nagy túlsúlyossága két új egyetem alapítását tette szükségessé. A *pozsonyi* egyetem, amely nevét Erzsébet királynétól kapta (Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem), 1. jogi és államtudományi, 2. orvostudományi, 3. bölcsészet-nyelv és történelemtudományi, 4.

mennyiség-, természettudományi- és mezőgazdasági korból áll. A szépen fejlődő s csak az imént felszerelt egyetemet a megszálló cseh hatalom 1919 január 6-án birtokába vette s működését megszüntetvén, helyébe a csehszlovák „Gomenius” egyetemet állította. Az így megszüntetett pozsonyi magyar egyetemet az 1921. évi XXV. t.-c. Pécsre helyezte és ott egy ágostai evangélikus hittudományi karral kibővítette.

Debrecenben már a reformáció idején volt egy magasabb főiskola, amely 1588-ban elfogadván a wittenbergi egyetem törvényeit, önkormányzattal bíró főiskola lett, ahol református teológiát és filozófiát, sőt 1800-tól kezdve jogot is tanítottak. A debreceni egyetem (Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem) 1912-ben alapított s a következő négy korból áll: 1. református teológia, 2. jog- és államtudományi, 3. orvosi, 4. bölcsészet-nyelv- és történettudományi. Az orvosi kar épületeinek felemelését a háború késleltette, azonban ma már készen áll a Nagyerdőn a teljesen modern és szakszerű klinikai telep. Most épül a többi három kar befogadására szolgáló központi épület.

A magyar nemzet eszerint a világháború óta voltaképp három egyetemet épített fel a legnagyobb anyagi erőfeszítések árán. Oka volt erre a hallgatóságnak egészséges megoszlása s ezzel az oktatás javítása, a tanszékek szaporítása által a tudományos szakreszcencia elhelyezkedésének nagyobb lehetősége s nagyobb vidéki művelődési gócpontok kifejlesztése útján az ország szellemi életének decentralizálása.

Az egyetemek sorában kell megemlítenünk Magyarország egyetlen technikai főiskoláját, a Királyi József Műegyetemet, amely közel másfél százados múltra tekint vissza. II. József 1782-ben szervezte meg a budai tudományegyetemen a filozófiai karral kapcsolatos „Institutum Geometricum”-ot, amely 1850-ig állott fenn. Ekkor egyesítették az ú. n. József Ipartanodával és az egyesített technikai intézeteket 1856 szeptember 30-án kelt legfelsőbb elhatározás folytán polytechnikummá szervezték át. Ez a Polytechnikum pedig 1872-ben egyetemi rangra emeltetett s 1901 óta doktoravatási joggal is bír. A Királyi József Műegyetem teljes technikai főiskola, amennyiben a következő hat fakultásból áll: 1. építészeti, 2. mérnöki, 3. gépészmérnöki, 4. vegyészmérnöki, 5. közgazdasági, 6. egyetemes fakultás, amely utóbbi a tanári pályákra készülőknek nyújt alkalmat felső tanulmányokra.

A magyar főiskolák sorában a legifjabb az 1920-ban alapított *egyetemi* közgazdaságtudományi kar. A kar négy szakot ölel fel: ú. m. a mezőgazdaságit, a kereskedelmit, – amellyel kapcsolatos a felsőkereskedelmi tanárképzőintézet – a közgazdaságit és végül a külképviseleti szakot. A karon ezidőszerint 18 tanszék van, amelyekhez a következő intézetek vannak kapcsolva: 1. agro-kémiai, 2. növénytermesztés- és kertészeti, 3. agro-bota-

nikai, 4. állattenyésztési, 5. magángazdasági, 6. gazdaságföldrajzi, 7. szociálpolitikai intézet és kísérleti telep. 8. mezőgazdaságpolitikai intézet, az agrárpolitikai, a közigazgatási és falupolitikai, valamint a szövetkezeti szemináriummal, 9. keleti intézet keleti múzeummal, amely utóbbi átszervezés alatt van. A mezőgazdasági szakosztályhoz tartozik a szőregpusztai 200 kat. holdnyi kísérleti telep és internátus, valamint folyamatban van a tangazdaság megszervezése is.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK

Tudományos kutatás az oktatás mellett egyetemeken is folyik. Modern értelemben vett kutatóintézeteknek azonban csak azokat nevezük, amelyben tisztán, az oktatástól függetlenül folyik a kutatás. Ilyen a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozó kutatóintézetek a következők:

1. A svábhegyi m. kir. Csillagvizsgáló Intézet. Nagymagyarországnak a XIX. század végén négy csillagvizsgálója volt: a Konkoly-Thege Miklós-féle ógyallai, a kalocsai, a herényi és a kiskartali. Az utóbbi kettő megszűnt, az ógyallai pedig a megszállás következtében elveszett. Ekkor a magyar állam és Budapest székesfővárosa a Svábhegyen új, az ógyallainál hatalmasabb, modernül felszerelt Csillagvizsgáló intézetet építtetett mintegy 40.000 négyszögméternyi területen 486 méter tengerszínfeletti magasságban.

2. A báró Eötvös Lóránd Geofizikai Intézet. Ez az intézet 1919-ben alakult abból a célból, hogy egyrészt Eötvös gravitációs kutatásait elméletileg továbbfejlessze, másrészt, hogy gyakorlati irányú méréseket végezzen.

3. Magyar Biológiai Kutató Intézet (Tihany). Már 1892-ben felmerült egy magyar biológiai állomás eszméje, amely azonban csak 1926-ban valósult meg Tihanyban. Az intézet munkaprogramja a következő: *a)* kutatómunka morfológiai téren. Elsősorban hydrobiológiai munka, amely foglalkozik a Balaton faunájával és flórájával, valamint kémiai és fizikokémiai leírásával; *b)* kutatómunka experimentális irányban az intézetnek kutatási célokra berendezett laboratóriumában bármilyen kísérleti témával. E munkakör felöleli a kísérleti morfológiát, az öröklést, fejlődési morfológiát, sejtfiziológiát, individuumok és közösségek fiziológiáját. A nyári hónapokban az intézet kéthetes turnusokban oktató kurzusokat fog tartani a középiskolák természetrajzszakos tanárai részére.

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetembe foglalt nemzeti közgyűjtemények szervezeti és személyzeti viszonyait az 1922. XIX. t. c.-kel sikerült végleges megoldáshoz juttatni, amelynek a sikerét a kül- és bel-földi elismerésen kívül 4 év óta az intézetek nagy fellendülése és a magánadakozás bőkezősége (Apponyi-alapítvány) is igazolta. Az országos közgyűjtemények központi irányításának és tervszerű fejlesztésének problémája ilyen módon a Gyűjteményegyetem létesítésével megoldottnak tekinthető. Sok tennivaló van még azonban a vidéki közgyűjtemények terén. Ezért az 1922:XIX. t.-c. II. §. a) pontja el is rendeli, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a vidéki közgyűjtemények ügyeinek rendezéséről külön javaslatot nyújtson be a nemzetgyűlés elé. Ez a javaslat a „múzeum-, levéltár- és könyvtárügy némely kérdéseinek rendezéséről” el is készült s jelenleg a magyar országgyűlés felsőháza előtt fekszik. E javaslat intézkedései a következő fejezetekre oszlanak:

1. A gyűjteményeknek közgyűjteménnyé nyilvánítása és állami felügyelete;
2. a törvényhatósági és községi (városi) közgyűjtemények személyzetére;
3. az ingó műemlékek és egyéb muzeális tárgyak felkutatására és Védelmére;
4. a közhatalóságok levéltárait, valamint
5. a nyomdatermékek tudományos célra szolgáló köteles példányainak szabályozására, amely fejezet az e tárgyú eddigi törvényeket hatályon kívül helyezi.

A javaslat teljesebb megértéséhez tudni kell, hogy a törvényhatósági és községi gyűjtemények, valamint a fenntartó vagy tulajdonos beleegyezésével felügyelet alá helyezett múzeumok és könyvtárak felett 1922-ig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége, 1922 óta pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium gyakorolta a főfelügyeletet. A javaslat azt a fontos rendelkezést tartalmazza, hogy a kultuszminiszter főfelügyeletét ezentúl az Orsz. M. Gyűjteményegyetem tanácsa útján gyakorolja, amely a felügyelőket a nemzeti nagy közgyűjtemények vezetői sorából jelöli ki. A Tanács a szakszerűségen kívül biztosítja az egész magyar közgyűjteményhálózat s ezzel együtt a kultúrpolitikai irányítás egységét és folytonosságát is.

KÜLFÖLDI MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK, ÖSZTÖNDÍJÜGY

A nyugati nemzetek tudományos és egyéb kulturális életébe való bekapcsolódás s e célból a nagy külföldi tudományos gócpontokban magyar tudományos intézetek és kollégiumok felállítása, az idevágó ösztöndíjügy hatékony megszervezése, a világháború utáni magyar kultúrpolitika egyik sarkalatos gondolata. Hogy e gondolat jelentősége és fontossága kellő megvilágításba kerüljön, álljon itt néhány adat idegen nemzetek egyetemi ifjúságának külföldi tanulmányairól. Franciaországban az 1926/27. évben 14.767 külföldi egyetemi hallgató tanult, legnagyobbbrészt természetesen a Sorbonne-on. Európára ebből a hatalmas számból 12.000 esik, ami viszont nemzetek szerint így oszlik meg: Lengyelországra esik 2381, Romániára 1674, Oroszországra 1260, Bulgáriára 760, Angliára 739, Németországra 722, Jugoszláviára 593, Görögországra 453, Olaszországra 447, Csehszlovákiára pedig 286 egyetemi hallgató. Amint a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló 1927. évi XIII. t.-c. kimondja, „a tervszerű tudománypolitika nem érheti be a főiskolák pusztta megszervezésével, hanem ügyelnie kell arra is, hogy a főiskolák azon kiváló növendékei, akikről joggal tételezhető fel, hogy az életben is fölébe tudnak emelkedni az átlagnak, a megélhetés gondjaitól mentesítve, egész idejüket és munkaerejüket tanulmányaiknak szentelhessék.”

Ebből a célból szerveztettek a külföldre szóló ösztöndíjak, illetőleg a külföldi magyar kollégiumok, ösztöndíjak, illetőleg kézi ösztöndíjak oly külföldi városokban végzendő tanulmányokra adatnak, amelyekben Collegium Hungaricumok nincsenek. Ezen ösztöndíjak és a kollégiumi ösztöndíjas helyek helyes adományozására alakult az *Országos ösztöndíjtanács*, amelynek tagjai: 1. 15 egyetemi, műegyetemi és főiskolai tanár; 2. a Gyűjteményegyetem négy nagy közgyűjteményének főigazgatója, valamint a Gyűjteményegyetem Tanácsa által delegált két tag; 3. a négy tudományegyetem valamennyi fakultásáról és a József Műegyetem valamennyi szakosztályáról kiküldött egy-egy tag, továbbá a közgazdaságtudományi kar, az Állatorvosi, Bánya- és Erdőmérnöki, Képzőművészeti és Zeneművészeti Főiskolák által kiküldött egy-egy tag; 4. az Országom Természettudományi Tanács Intéző bizottsága (10 tag); 5. a kultuszminister által meghívott két tudánypolitikus, két műépítész, két szobrász, két festő és két zeneművész; 6. a Collegium Hungaricumok igazgatói; 7. a főiskolai internátusok vezetői közül négy tag. Az ösztöndíjtanács tagjainak – ugyanúgy, mint a tanács elnökének és alelnökének - a megbízatása 5 évre szól. Az ösztöndíjakra való jelölést az egyetemek, főiskolák, illetőleg a Gyűjteményegyetemi és Természettudományi Tanács,

által minősített pályázók közül az ösztöndíjtanács végzi. Ezt a jelölést a kultuszminiszter hagyja jóvá s e működésében őt csupán a visszautasítás joga illeti meg. Ezidőszerint a következő külföldi magyar tudományos intézetek állanak fenn:

1. A Római Magyar Történeti Intézet, amelynek alapját egy villa adományozásával 1888-ban Fraknói Vilmos püspök vetette meg. Az intézet munkássága eredetileg a történelem, klasszika s román filológiára terjed ki. Azáltal azonban, hogy az 1924. évi XXV. t. c. a reálgimnáziumok tantervébe az olasz nyelv tanítását is felvette, az intézet újabb feladatot nyert: olaszul tudó tanárokról kell gondoskodnia. Erre a célra maga az olasz kormány négy ösztöndíjat bocsátott a magyar kormány rendelkezésére, sőt a három magyar vidéki egyetemre saját költségén olasz lektort küldött. Viszonzásul a magyar kormány a római intézet fenntartásán kívül szintén négy ösztöndíjat létesített olasz szakos középiskolai tanárjelöltek számára, akik részben nem a római, hanem más olasz egyetemeken végzik tanulmányaikat. Mivel pedig az intézet régi épülete a kibővült feladatkör számára szűknek bizonyult, a magyar kormány 1927-ben megvásárolta a hatalmas Falconieri-palotát, amelynek a berendezése most folyik.

2. A konstantinápolyi Magyar Tudományos intézet 1917 januárjában nyílt meg, amelynek célja az egyetemes történelem, a török-magyar érintkezések, a klasszika és keresztény archeológia, valamint a bizánci és izlám művészet kutatása. Az intézet értékes tudományos munkát fejtett ki egészen 1918 szeptemberéig, amikor az összeomlás miatt meg kellett szüntetnie működését. Berendezését és bútorait egy kolostor őrizetére bízta, könyvtárát pedig 1926-ban a német Archeológiai Intézetbe szállították át.

3. A berlini magyar intézet kiindulópontja a berlini egyetemen 1916-ban szervezett magyar tanszék volt, amely mellett Gragger Róbert professzor szemináriumot és könyvtárt létesített. A könyvtár ügyes intézkedésekkel csakhamar 10.000 kötetre gyarapodott, amely nagyobb helyiségbe való költözést tett szükségessé. Így került 1920-ban a Dorotheenstrasse 6. szám alatt levő, egyetemi tulajdont képező házba, amelynek első emeletén 16 helységet foglal el a magyar könyvtár, amely ma a berlini egyetem legszebb intézetei közé tartozik, s mintegy 26.000 kötetből áll. Mialatt a könyvtár ily nagy arányokban fejlődött, azalatt a szeminárium is magyar tudományos intézetté bővült, amelynek kutatási köre a nyelv és irodalmon kívül, az egész magyar kultúrára, sőt a magyarral rokon népek kultúrájára is kiterjed. A most már gyönyörűen virágzó Berlini Magyar Tudományos Intézet számára a porosz kormány önálló épületet jelölt ki az Am Kupfergraben és a Dorotheenstrasse sarkán levő, Knobelsdorf által épített és műemléknek nyilvánított, szép kerttel bíró

palotát, amely szintén az egyetem tőzsomszédságában van és végleges elhelyezésül alkalmas. A berlini Collegium Hungaricum ugyancsak Gragger javaslata alapján létesült, aki 1923 februárjában a magyar közoktatásügyi miniszter megbízásából főiskolai internátus céljára megvásárolta a Marienstrasse 5. szám alatti háromemeletes házat. Ezt a vásárlást, tekintettel a porosz kormányra arra az előzékenységre, hogy a Magyar Intézet számára a Knobelsdorf-féle palotát átengedte, csakhamar a Dorotheenstrasse 2. szám alatti monumentális saroképület megvásárlása követte. A palota, amelynek fogadótermét a német birodalom rendezte be, a megfelelő átalakítások után 30 ösztöndíjasnak és több professzornak ad szállást. A berlini Magyar Intézetnek 1921. óta külön folyóirata is van, az Ungarische Jahrbücher, amellyel kapcsolatban van az Ungarische Bibliothek című kizárólag magyar vonatkozású munkákból álló könyvsorozat.

3. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet. Amikor a monarchia megszűnése után a bécsi magyar testőrség palotájának a rendeltetése megszűnt, az ottani levéltárak magyar anyagának kikutatása végett a magyar kormány a volt Gárdapalotában Magyar Történelmi Intézetet szervezett. Az intézetet, amelynek 15 egyágyas szobája s egy két szobában elhelyezett 3000 kötetes történelmi szakkönyvtára van, eredetileg a Magyar Történelmi Társulat alapította, de az 1924-ben a Gyűjteményegyetemmel kötött egység alapján a Társulat a Gyűjteményegyetem igazgatása alá helyezte. Az intézetben három hely áll a német kutatók rendelkezésére, amelyekért cserébe ajánlották fel a németek a magyar tudósok felvételét a Kaiser Wilhelm Intitutokba, valamint a florenzi és athéni német művészettörténelmi intézetekbe. A bécsi Collegium Hungaricum tulajdonképpen a Gárdapalota nagyrészt elfoglaló főiskolai kollégium, amelynek főcélja a német szakos középiskolai tanárainknak a német nyelvben való alapos kiképzése. A kollégium jelenleg 30 ösztöndíjast tud befogadni, azonban újabb helyiségek felszabadulása a további fejlődés lehetőségét is biztosítani fogja.

A magyar kormány évenként 20, a francia kormány pedig évenként 6 Párizsba szóló ösztöndíjat adományoz a magyar tanár- és tudósjelölteknek. A kollégiumi rendszerrel járó tanulmányi ellenőrzés pótlására alakult 1927-ben a Bureau Franco-Hongrois des Renseignements Universitaires (1. bis rue Lacépède), amely egyúttal a párizsi magyar és francia diákság közti szellemi kapcsolatok megteremtését és ápolását is szolgálja. E célból az Egyesület mindjárt megalakulása után könyvtárt alapított és évenként több francia-magyar vonatkozású előadást rendez.

